

SÖZÜN OLUŞMA VE ALGILANMASININ ŞEMATİK MODELİ

THE SEMATIC MODEL OF THE FORMATION AND THE
PERCEPTION OF THE WORD*Mayıl B. ASKEROV****Özet:**

Bu araştırmanın amacı, dilin fonksiyonları, dil ve derk etme ilkelerine, süreç ve yöntemlerine dayanarak dil yapı birimlerinin psikolengüistik açıdan oluşmasının, derk edilmesinin, benimsenmesinin veya algılanmasının şematik modelini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Dil, yapı, birim, gerçeklik, öge, entelekt, simge, süreç.

Abstract:

The purpose of this study is to determine the semantic model of the perception and the adoption of the units of language structure from the point psycho- linguistic formation.

Key words: Purpose, Semantic, Determines, Adoption, Structure, Linguistic.

Dil yapı birimlerinin oluşmasını sağlayan en önemli etken insanın kendi duyguları ve düşünceleri, aynen de içinde bulunduğu dünya ve onun gerçekleri ile ilgili enformasyon vermek isteği ve bunun yanı sıra, diğer insanların duygu ve düşüncelerini, gerçeklerini öğrenmek gereksinimidir.

Dilin fonksiyonları ile ilgili K. Byüler'in fikirlerinin, dil problemlerinin psikolojik açıdan çözülmesi yönünde önemli adım olduğunu düşünen R.V. Pazuxinin fikrine "Dilin kullanılma amacını, hatta onun yapısını, tüm birimlerinin içeriğini açıklığa kavuşturabilecek tek yönü, tek fonksiyonu onun iletişim yaratmasıdır" (Pazuxin, 1963: 90-110).

İletişim derken, R.V. Pazuxin enformasyon alışverişini kastetmektedir. Bahse konu araştırmasında R.V. Pazuxin K. Byüler'in dilin fonksiyonları teorisini, N.S. Trubetskoy'un ve R.Yakobson'un aynı yöndeki fikirlerini reddetmiştir. R.V.Pazuxin'in mono fonksiyonlukla ilgili ana fikri şudur: 1)

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Dil Enstitüsü Türk Dillerinin Psikolengüistik Yönden Araştırılması Grubu Başkanı Bakü – Azerbaycan apashayeva@yahoo.com

dilin tek bir fonksiyonu var ve bu da iletişimdir, 2) tüm diğer fonksiyonlar bundan yaranmıştır.

Dilin mono fonksiyonlu olması ile ilgili farklı bir fikre G.V. Kolşanski'de rastlanmaktadır. G.V. Kolşanski'ye göre dilin ana fonksiyonu fikrin oluşturulmasıdır ve bu toplumsal bir niteliktir. Dilin tüm diğer fonksiyonları ve aynen de ekspresiv (bunu derk etme, düşünme anlamında kullanmaktadır) ve iletişim fonksiyonları bundan üremişlerdir (Kolşanski, 1975: 31).

A.S. Çibokova dilin birçok fonksiyonları olduğunu söylese de, tüm bu fonksiyonları bir hiyerarşiye yerleştirmekle, sonuçta safını mono fonksiyoncular sırasında almıştır (Çibokova, 1967: 18).

V.A. Avrorin'in fikrine "Dilin ekspresiv ve iletişim fonksiyonları bir madalyonun iki yüzüdür" (Avrorin, 1975: 36) ve hatta "Dil ifade etmeden fikir üretmez ve fikir üretmeden onu ifade edemez. Bu durum dil gibi şekillenen fikir sürecinin iki yönü olarak değerlendirilmelidir" (Avrorin, 1975: 40).

Dili oluşturan gereksinimleri V. Humbold şöyle nitelendirmektedir: "Dil sadece dış ihtiyaçlardan, toplumsal ilişki, enformasyon iletişimi ihtiyacından değil, insanlığın iç ihtiyaçlarından yaranmıştır" (Humbold, 1859: 10).

R.A. Budagova'nın kanaati, V.A. Avrorin'in fikrinin devamı olarak değerlendirilebilir: "İletişim ve fikri ifade fonksiyonlarının birliği olmadan ne dil, ne de dille ilgili her hangi bir bilim olamaz" (Budagova, 1958: 3).

L.S. Vıgotski bir yandan şöyle diyor "iletişim mutlaka genelleşmeyi ve sözün anlamının geliştirilmesini kastetmektedir, yani genelleşme iletişimin gelişmesiyle mümkündür", öteki yandan ise "insanlara özgü psikolojik iletişimin var olma nedeni, insanların kendi tefekkür kabiliyetiyle gerçekliği genel şekilde yansıtabiliyor olmasıdır" gibi fikirlerle "genelleşme ve iletişimin, iletişim ve tefekkürün birliğini" mantık yoluyla anlatmak çabası içindedir (Vıgotski, 1956: 51).

L.A. Kiselyova tamam farklı bir fikir ortaya koymaktadır: "dilin... eşit hakka sahip bu iki fonksiyonu... tefekkür ve iletişim adlı genel ihtiyaçların kendileri kadar bağımsızdır, onlardan biri diğerinin alt birimi gözünde görülemez veya onlardan biri diğerinde tamamlanamaz". L.A. Kiselyova'nın kanaatine "dilin ve tefekkürün fonksiyonları bağımsız enformasyon ihtiyacı ve bağımsız düşünme ihtiyacı olarak, tefekkürün ve iletişimin kendisi gibi en üst düzeyde yer almaktadır... Tefekkürün ve iletişimin fonksiyonları farklı tip ve türlerden olan hiyerarşi sistemleri oluşturmaktadır. Bu sistemin altyapısı olan tefekkür ve iletişim fonksiyonları dilin fonksiyonel düzeyini oluşturmaktadır ve biz buna birinci aşama diyoruz" (Kiselyova, 1978: 40).

L.A. Kiseyova dilin fonksiyonlarının üç düzeyinin olduğunu vurgulamakta ve daha detaylı analizler sonucu düzey sayısının dörde, hatta beşe kadar arttırılabileceğini belirtmektedir (Kiseyova, 1978: 49).

Örnek verdiğimiz araştırmacıların hepsi şunu kabul etmekte dilin iletişim fonksiyonu vardır, dil iletişim ihtiyacından yaranmıştır ve bu konuda tartışmaya neden olabilecek bir fikir veya ihtimal görülmemektedir.

Dilin fonksiyonları arasında fikir üretmek fonksiyonu da, örnek vermiş olduğumuz araştırmacıların büyük çoğunluğunca desteklenen bir düşünce tarzıdır. Ama dilin bu fonksiyonunun varlığı iletişim fonksiyonu kadar, yani %100 destek almadı, ufacık da bir şüphe payı bıraktı. Dilin bu fonksiyonu ile ilgili şüphe payından ilerlemekle nereye varılabileceğine göz atalım.

Gerçi böyle demişlerdi “Dil ifade etmeden fikir üretmez ve fikir üretmeden onu ifade edemez”. Ama gerçekten de, fikri üreten dil midir, sorusuyla fikir üretmenin köklerine bakalım.

Genel psikolojik anlamıyla “fikir üretmek” veya “düşünmek” bir beyin aktivitesi olup, baş beyinde bulunan bilgilerin belli kıstaslar bazında seçilmesi, sıralanması, dizilmesi veya başka bir şekilde elden geçirilmesidir. Baş beyinde bulunan bilgilerin köklerine bakalım: gerçeklik öğelerinin belli özelliklerinin, duyu organlarımızın yardımıyla algılanması yoluyla, baş beynimizde biriken enformasyondur.

Fikri üretenin dil olduğunu kabul edersek, beyindeki bilgilerin de sözler kelimeler şeklinde olduğunu kabullenmek zorundayız. Çünkü dilin işleyişinin sözsüz, kelimesiz gerçekleşme ihtimalinin olmadığı gibi, sözden, kelimeden farklı bir nesne ile işleyiş yapma ihtimali de yoktur.

Bu durumda ilginç bir seçim karşındayız. Ya söz karşılığı olmayan, yani adı olmayan eşyayı, nesneyi, eylemi, hareketi, durumu anlamadığımızı, derk etmediğimizi, yani baş beynimizde söz karşılığı olmayan hiçbir kavram olmadığını kabul etmek durumundayız, ya da baş beynimizde bulunan, ama söz ve kelime karşılığı olmayan hiçbir kavramla ilgili fikir üretmediğimizi kabul etmeliyiz.

Sadece adının değil, kendisinin de belli olmadığı binlerce nesne keşif ve icat olundu. “Dilsiz fikir üretilemez” ilkesine göre bunlara da, galiba, “fikir üretmeden” veya “düşünmeden” oldu demek zorunda mı kalacağız.

Tarafımızdan yapılan araştırmalar, derk etme ve tefekkür gibi beyin aktivitelerinin dil ve onun söz, kelime, söylem ve nutuk gibi öğeleri ile değil, entelekt simgeleri ve kotları ile gerçekleştiğini göstermektedir (Askerov, 2003: 39-43; 2006: 115-119).

Derk etme ve tefekkür gibi beyin aktiviteleri psikolengüistik yönden özel araştırmaya tabi tutulmuş (Askerov, 2006: 44-59) ve belli olmuştur ki,

Sinktual derk etme (düşünerek derk etme) hariç diğer derk etme türlerinde, dil ve onun unsurları, genel olarak, derk etme atkının birinci fazında ve de gerçeklik ögesi ile ilgili bilgi edinme yollarından biri olarak görülmektedir. Derk etmenin sonraki fazlarına ise hiçbir katkıda bulunmamaktadır.

Yapılan araştırmalarda dilin de psikolengüistik özelliğe sahip olması (Askerov, 2004: 60-64) ve bu nedenle, dilin ve derk etmenin yüz yüze duran aynalar gibi, biri diğerinde olanları yansıtma kapasitesine sahip olması (Askerov, 2006: 111-115) görüldü. Diğer araştırmacılar tarafından dile “*derk etme ve düşünme gibi beyin aktivitelerini oluşturan öge*” konumu tanınmasının tam tersine olarak, belli oldu ki, dil öğelerinin kendisi derk etmenin ve de Sinktual derk etmenin (düşünerek derk etme) ürünü gibi nominal şekilde, yani derk etme süreçlerinin bozulmayan, bozulması ihtimal dahi edilemeyen kuralları uyarınca oluşmuşlardır (Askerov, 2004: 16-19; 2006: 39-43; 2008: 45-53).

Dil öğelerinin oluşumu sürecinde, nutuk söylemlerinin oluşmasının unikal kurallarına tanınan bağımsız ve rastgele belirleme olanaklarının, eviristiklik, konuşmacının seçim özgürlüğünün ihtimal edilmesi dahi imkansız. Eğer dil öğelerinin oluşması sürecine de, nutukta olduğu kadar bağımsız ve rastgele belirleme olanakları, eviristiklik, seçim özgürlüğü tanınsa, o halde, içine dökülen su karışık nesnelere sudan ayıran tencereye aynı dilin taşıyıcıları olan kişilerden biri “süzgap”, biri “süzeğen”, biri “süzgeç” derdi. Bu halde aynı millet içinde dil birliği olamazdı, nutuk süreci anlaşılmasız kaosa, kargaşaya dönüştürdü ve dil hiçbir zaman yaranamazdı.

Dil yapı birimlerinin, azınlığı bilgiyi veren ve alan kişilerce aynı şekilde derk edilmiş olması şarttır ve A. Şaff'ın fikrinde, enformasyon iletişimi bu yolla sağlanabilir (Şaff, 1963:343). Dil ve onun yapı birimleri, bu dilde konuşan tüm kişilerin ortak enformasyon iletişimi aleti olması nedeniyle, yeni oluşan her bir dil yapı birimi bu dilin tüm fertlerince aynı tarzda tanınmalıdır ve A. Şaff da, verimli enformasyon iletişimi derken, bunu kastetmektedir (Şaff, 1963: 344). Aksi halde bir fert veya grubun yaratmış olduğu yeni dil yapı birimi sadece bu fert veya grup için belli bir mana ifade ettiği halde, bu fert veya grubun ait olduğu dilin diğer taşıyıcıları için, hiç bir mana ifade etmeyen sesler veya harfler zincirinden başka bir şey olmayacaktır.

Dil yapı birimlerinin oluşması, derk edilmesi, benimsenmesi veya algılanması ile ilgili, atf verdiğimiz kaynaklarda söylenenleri de göz önünde bulundurmakla, şöyle bir sonuca varabiliriz:

1. Dil yapı birimleri, birinci derk etme yöntemi esasında ve aşağıdaki işlem sırasıyla oluşmaktadır:

Süreç	Dil yapı biriminin oluşması
-------	-----------------------------

Yöntem	Birinci derk etme yöntemi
Aşama 1	Gerçeklik ögesi ile tanışma
Aşama 2	Gerçeklik ögesine uygun derk etme sürecinin gerçekleşmesi
Aşama 3	Birinci entelekt simgesinin oluşması
Aşama 4	Enformasyon iletişimi gereksinimi
Aşama 5	Sinktual (düşünerek) derk etme süreci
Aşama 6	İkinci entelekt simgesinin oluşması
Aşama 7	Dil yapı biriminin oluşması

2. Dilde artık mevcut olan dil yapı birimlerinin benimsenmesi veya algılanması ikinci derk etme yöntemi ve aşağıdaki işlem sırasıyla gerçekleşmektedir:

Süreç	Mevcut dil yapı birimlerinin algılanması
Yöntem	İkinci derk etme yöntemi
Aşama 1	Enformasyon iletişimi gereksinimi
Aşama 2	Dil yapı birimi ile tanışma
Aşama 3	İkinci entelekt simgesinin oluşması
Aşama 4	Gerçeklik ögesi ile vasitasız veya vasıtalı tanışma
Aşama 5	Birinci entelekt simgesinin oluşması veya mana bağı kurulması

3. Yetkin yaşta doğma dilden sonra öğrenilen ikinci ve daha sonraki dillere ait dil yapı birimlerinin algılanması, birinci dilde mevcut olan dil yapı birimlerinin algılanması yolu ve ikinci derk etme yöntemi ile gerçekleşmekte, ama üçüncü ve beşinci aşamalarda küçük farklar görülmektedir:

Süreç	İkinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması
Yöntem	İkinci derk etme yöntemi
Aşama 1	Enformasyon iletişimi gereksinimi
Aşama 2	İkinci dile ait dil yapı birimi ile tanışma ve onun birinci dile ait dil yapı birimi ile kıyaslanması
Aşama 3	İkinci entelekt simgesinin oluşması
Aşama 4	Gerçeklik ögesi ile vasitasız veya vasıtalı tanışma
Aşama 5	Birinci entelekt simgesi ile birleşme

4. Yetkin yaşta doğma dilden sonra öğrenilen ikinci ve daha sonraki dillere ait dil yapı birimlerinin birinci dilde karşılığının mevcut olmadığı durumlarda (örneğin, Azerbaycan dilindeki **abdest**, **aftafa** kelimelerinin Rus dilinde, Rus diline ait **vıskazıvanie** kelimesinin Azerbaycan dilinde karşılığı olmadığı gibi, Türkçede karşılığı **söylem**dir), ikinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması, birinci dile ait dil yapı birimlerinin algılanması şeması uyarınca gerçekleşmektedir.

KAYNAKLAR

- Пазухин Р.В. (1963). *Учение К.Бюлера о функциях языка как попытка психологического решения лингвистических проблем.* – «**Вопросы языкознания**», с.90-110
- Колшанский Г.В. (1975). *Соотношения субъективных и объективных факторов в языке.* Москва.
- Чикобава А.С. (1967). *К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции* – «**Язык и мышление**», Москва.
- Аврорин В.А. (1975). *Проблемы изучения функциональной стороны языка.* Ленинград.
- Гумбольдт В. (1859). *О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода.* **Введение во всеобщее языкознание.** Санкт-Петербург.
- Будагова Р.А. (1958). *Введение в науку о языке.* Москва.
- Выготский Л.С. (1956). *Избранные психологические исследования.* Москва.
- Киселева Л.А. (1978). *Вопросы теории речевого воздействия.* Ленинград, Издательство «Ленинградского университета», Москва.
- Əsgərov M.B. *Gerçəklik elementinin intellekt obrazları.* «**Tədqiqələr**». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2003, № 4, s. 39-43; *Dərketmə və təfəkkürün vahidləri.* **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin «Xəbərlər»i**, Humanitar elmləri seriyası, Bakı, 2006, №4, s. 115-119.
- Əsgərov M.B. *Dərketmənin mexanizmi (məqalə).* «**Tədqiqələr**». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2006, N 4 s. 44-59.
- Əsgərov M.B. *Dilin psixolinqvistik mahiyyəti.* «**Tədqiqələr**». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2004, № 2, s. 60-64.
- Əsgərov M.B. *Dil və dərketmədə qarşılıqlı əksolunmalar.* “**Elmi axtarışlar**”, AMEA Folklor İnstitutunun elmi toplusu, XXV buraxılış, Bakı, «Səda» 2006, s. 111-115.
- Əsgərov M.B. *Ümumi dərketmə prosesində sinktual dərketmənin rolu (psixolinqvistik araşdırma).* «**Tədqiqələr**». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2004, № 1, s. 16-19; *Sinktual dərketmədə dilin iştirakı (məqalə).* «**Terminologiya məsələləri**», AMEA Terminologiya komissiyası, Bakı, «Elm» 2006, c. 39-43; *Təfəkkür prosesləri baxımından dilin yaranması (məqalə).* «**Tədqiqələr**». AMEA Dilçilik İnstitutu. Bakı, «Elm», 2008, N 4 s. 45-53.
- Шафф А. (1963). *Введение в семантику.* Москва.